

Topalli, E. (2022). Fausto Zonaro'nun tablolarında Margarethe Fehim tasvirleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 851-904.

DOI: 10.21550/sosbilder.1071870
Araştırma Makalesi / Research Article

FAUSTO ZONARO'NUN TABLOLARINDA MARGARETHE FEHİM TASVİRLERİ

Elvan TOPALLI*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 11 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 6 Nisan / April 2022

ÖZET

Yirmi yıla yakın Sultan II. Abdülhamid'in saray ressamlığı görevini yürüten İtalyan oryantalist ressam Fausto Zonaro'nun (1854-1929) başta Saz Çalan Kadın olmak üzere çeşitli tablolarına esin olan Margarethe Morgan hakkında bugüne kadar yazılanlar, sınırlı olduğu kadar birbirini yineleyen tarzdadır. II. Abdülhamid döneminin tanınan haftiyelerinden Fehim Paşa ile ilişkisi ile ön planda olan Margarethe, resim sanatının yanı sıra edebi eserlere ve müziğe de esin kaynağı olmuştur. Ayrıca dönemin yabancı basın haber ve yazılarında yer almış; ama şimdiye kadar Türkçe kaynaklarda bunlara değinilmemiştir. Burada bunlardan yararlanılarak bazı tarihlendirmeler ve bilgiler netleştirilmiş; bazı çelişkiler ortaya konmuştur. Bunun için birçok yazılı ve görsel materyal karşılaştırılmıştır. Sonuçta Fausto Zonaro'nun tablosunun tarihi değişmiş, ilk kez yayımlanan bir fotoğrafla tabloların koleksiyonerleri hakkında yorumlar oluşturulmuş; Zonaro'nun, bir tablosunda da Fransız bir ressamını kopyaladığı anlaşılmış, böylece farklı Margarethe'lar ya da aynı resimlerin farklı versiyonları olabileceğine dair varsayımlar ortaya sunulmuştur. Bu bağlamda, yeni bakış açılarıyla farklı araştırmalara zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zonaro, Saz Çalan Kadın, Margarethe, Fehim Paşa

---

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, elvant@uludag.edu.tr

Depictions of Margarethe Fehim in Fausto Zonaro's Paintings

ABSTRACT

What has been written so far about Margarethe Morgan, which inspired various paintings, especially the Woman Playing the Saz, by Italian orientalist painter Fausto Zonaro (1854-1929), who served as the court painter of Sultan Abdulhamid II for nearly twenty years, is limited as well as repetitive. Margarethe, who was at the forefront of her relationship with Fehim Pasha, one of the well-known spies of the period of Abdulhamid II, inspired literary works and music as well as painting. It also took place in the foreign press news and articles of the period, but it has been seen that these have not been mentioned in Turkish sources until now. Here, some dating and information have been clarified by making use of them; some contradictions have been revealed. For this, many written and visual materials have been compared and progressed. As a result, in the context of these, the dating of Fausto Zonaro's painting has also changed, and the collectors have commented on a photograph published for the first time; it was understood that Zonaro had copied a painting from a French painter, and questions were raised about whether there could be different Margarethes or different versions of the same paintings. In this context, it has been tried to prepare the ground for new research.

Key Words: Zonaro, Woman Playing the Saz, Margarethe, Fehim Pasha

Giriş

Sultan II. Abdülhamid (1842-1918) döneminde, 1891-1910 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve 1896'dan itibaren Sultan'ın saray ressamlığı görevini yürüten Fausto Zonaro (1854-1929), oryantalist ressamlar arasında oldukça tanınan biridir. Hem görevi gereği hem de üretkenliğiyle oryantalist portrelere, manzaralara ve çok figürlü kompozisyonlara imza atmıştır. Doğa ya da model karşısında çalıştığı gibi, gerektiğinde özellikle tarihi konulu kompozisyonlarında eski kaynaklara ya da resimlere başvurduğu, bu resim örneklerinden ya da fotoğraflardan çalıştığı da görülmektedir. Bu arada, eşi Elisa'nın çektiği fotoğrafların ressama çeşitli kolaylıklar sağladığı bilinmektedir. Elisa'nın çektiği fotoğrafların yanı sıra tuttuğu kayıtlar ve Fausto

Zonaro'nun kaleme aldığı anılar, ressam hakkında bilgi edinmemizi sağlarken yakın zamanlara kadar düzenlenen Zonaro sergileri için yazılan kataloglar, makaleler, kitaplar da farklı bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu kapsamda, bazı bilgileri genişletmek, yenilemek, ipuçları yakalamak, çelişkileri ortaya koymak ve başka araştırmalara rehber olması amacıyla bu araştırmada, Fausto Zonaro'ya esin olan Margarethe Fehim'e, ressamın *Saz Çalan Kadın* ve diğer benzer tablolarının birbirleriyle bağlantılarına değinilmektedir. Bunun için imzalar, basılı resimler ve fotoğraflar, kartlar karşılaştırılmış; yabancı basında yer alan ve az bilinen fotoğraf ve illüstrasyonlara yer verilmiş, kişiler ve mekânlar arası bağlantılara dikkat çekilmiştir.

Fausto Zonaro'nun *Saz Çalan Kadın* tablosunun, diğer benzerlerine göre daha fazla tanınmasında, o dönemde farklı yayınlarda basılması, 1902 Pera Salon sergisinde yer alması ve günümüzde Pera Müzesi koleksiyonunda olması rol oynamıştır. Ayrıca tabloya esin olan Margarethe (Morgan) Fehim'in, dönemine göre ilginç yaşamı, sansasyonel ilişkisi ve fiziki güzelliği ile ünlenmesi, yerli ve yabancı basında yer alması, fotoğraflarının kartpostal olarak basılması da söz konusu tablonun tanınmasında etkili olmuştur.

Resim 1: Fausto Zonaro, *Saz Çalan Kadın*, kâğıt üzerine pastel, (1901 öncesi), 95x68 cm, Pera Müzesi¹

1. Fausto Zonaro'nun *Saz Çalan Kadın* Tablosu ve Diğerleri

Fausto Zonaro'nun genelde *Saz Çalan Kadın* olarak adlandırılan tablosu (**Resim 1**), *Oryantal Akorlar (Doğulu Ezgiler)*, *Saz Çalan Kız*, *Mandolin Çalan Kız*, *Mandolinci*, *Doğuluların Ahengi*, *Margaret* gibi çeşitli isimlerle kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin 1 Şubat 1907 tarihli

---

¹https://tr.wikipedia.org/wiki/Fausto_Zonaro#/media/Dosya:Fausto_Zonaro_-_Woman_Playing_a_String_Instrument_-_Google_Art_Project.jpg (E. T. 30.01.2022)

ve 203 no.lu *Figaro Illustré*'nin² bütünüyle Zonaro'ya ayrılan özel sayısının kapak sayfasında (**Resim 2**) *Accords Orientaux* adıyla ve Adolphe Thalasso'nun (1858-1919) yazıp Zonaro'nun resimlediği *Déri Sé'adet* kitabında (1908) yer almıştır. Dolayısıyla 1907 yılı öncesine tarihlendirilebilecek olan *Saz Çalan Kadın*, kâğıt üzerine pastel boya ile yapılmış olup 95x68 cm boyutundadır. Buna karşılık araştırmalarımız sonucunda, *Servet-i Fünun* dergisinin 21 Kanunuevvel 1316 (3 Ocak 1901) tarihli 512. sayısının 281. sayfasında *Mösyö Zonaro'nun tablolarından: Sazende* alt başlığıyla bu resme yer verildiği görülmüştür (**Resim 3**). Böylece resmin, 1907 yılı öncesine tarihlendirilmesinden ziyade 1901 yılına ya da öncesine ait olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır. Bu tarihlendirme, Margarethe³ Morgan'ın, İstanbul'a geldiği yıl olarak belirtilen 1900 ile uyuşmaktadır. Ayrıca 1902 Pera Salon sergisinde aynı resmin yer alması (**Resim 4**), bu tarihi pekiştirmektedir. 1902 Beyoğlu (Pera) Sergi kataloğunda da 264 numaralı *Şark Kıyafeti* ve 265 numaralı *Şark Kıyafeti (saz)* isimli eserler görülmekte; kataloğun Fransızcasında ise bunlar, sırasıyla *Costume Oriental* ve *Costume (Melodie)* isimleri ile geçmektedir (Özyiğit, 2012: 174).

Ama Pera'da sergilenen resimde F. Zonaro imzasının, bugün Pera Müzesi'ndekinin tersine resmin sol alt köşesinde olması dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle figürün yerleştirilişi ve duruşu nedeniyle tablonun sağ-sol ters basılma ihtimali de olmadığından resmin birkaç kez yapıldığını düşünmek mümkündür. *Servet-i Fünun* dergisi, *Malumat* gazetesi, A. Thalasso'nun *Dér'i Sé'adet* kitabının yeni baskısının 120. sayfası, hatta Pera Salon sergisindeki fotoğrafta da imza hep sol alt köşededir. Sağ alt

---

² Bu, *Le Figaro* gazetesinin haftalık resimli ilavesidir. Ayrıca aynı derginin 1908 tarihli İstanbul özel sayısının kapağında da F. Zonaro'nun bir başka kadın portresi yer almakta; *Meşrutiyet*'in ilanı dolayısıyla yenilenen kadın imajını yansıttığı düşünülmektedir.

³ Margarethe kelime olarak çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde (Margaret, Margarethe, Marguerite, Margarit, Margrit vb.) yazılmıştır; bu yazıda, kartpostallara basıldığı şekli kullanılmıştır.

köşenin imzalandığı örnek, bugün Pera Müzesi'nde olandır. Zonaro'nun elinden resmin farklı versiyonlarının çıktığı söylenebileceği gibi -ki resmin, en az iki tane olduğu, Elisa Zonaro'nun tuttuğu hesap defterinden anlaşılmaktadır-, kopyalanmış olabileceğini ya da bunun bir "örnekten resim" olarak çalışıldığını akla getirmektedir.

Resim 2: *Figaro Illustré*, 1 Şubat 1907, no.203, Zonaro özel sayısının kapak sayfası (Dolu, 1970b: 14)

Resim 3: *Servet-i Fünun*, 21 Kanunuevvel 1316 (3 Ocak 1901), sayı 512, s. 281

Resim 4: 1902 Beyoğlu (Pera) Sergisinden bir fotoğraf (Sinanlar Uslu, 2021: 363)

28 Nisan 1907 tarihinde yayımlanan *The Washington Times*'da *Harem Güzelleri Bu Ressamın Modelleri-Sultan'ın Saray Ressamı Olan İtalyan* başlıklı yazıda kullanılan resimler arasında *Saz Çalan Kadın* yer almakta (**Resim 5**); bu da A. Thalasso'nun *Déri Se'adet* kitabından yararlanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Ama kitabın yayın tarihinin, gazete tarihinden sonra olması bu ihtimali saf dışı bırakmıştır. Diğer taraftan A. Thalasso'nun *Dér'i Sé'adet* kitabının *Aşk* bölümünün *Saz Çalan Kadın* resmi ile başlaması ve resmin yanında İstanbul, aşk ve müzik paralelliğinde kısa bir metnin yer alması, Margarethe Morgan konusu bağlamında anlamlı görülmektedir.

Resim 5: The Washington Times, 28 Nisan 1907⁴

⁴https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/dlc_xray_ver01/data/sn84026749/100492490/1907042801/0058.pdf (E.T. 30.01.2022)

Arşiv belgelerine dayalı araştırmalar yapan Tarihçi Fatma Ürekli'nin sanat ile ilgili yayınları da bulunmaktadır ve bunlardan biri, Fausto Zonaro'yu konu aldığı kitaptır. Ürekli, bu kitapta (2014: 163, 167), *Saz Çalan Kadın* resminin hikâyesini anlatırken modelin, Margarethe Morgan (**Resim 6**) olduğunu belirtmektedir. Aslında Fausto Zonaro, hem bu tabloda hem de *Feraceli Kadın* (1910 öncesi), *Ziyarete Giderken/ Genç Hanım* (1908), *Ziyarete/ Arka Plandaki Boğaz ile Türk Hanımı* tablolarında (**Resim 7, 8, 9**), büyük ihtimalle Margarethe Morgan'ı resmetmiştir. Çünkü Zonaro'nun adı geçen tablolarındaki kadınlar ile Margarethe Morgan'ın arasındaki benzerlik fark edilebilmektedir. Ama hem Margarethe Morgan'ın hikâyesinde hem de *Saz Çalan Kadın* resmine model olup olamayacağı konusunda bazı tutarsız bilgiler olduğu görülmektedir. Bunlara geçmeden önce şunu da belirtmek gerekir ki adı geçen diğer üç tablodaki kadınlar, Margarethe'a daha çok benzemekle birlikte bu resimlerde Zonaro'nun, onu model aldığına dair kesin bir bilgi henüz yoktur.

Resim 6: Margarethe Fehim Pascha kartpostallarından biri⁵

⁵<https://scriiipt.com/2021/04/margarethe-fehim-pasha/#jp-carousel-57284>
(E.T. 30.01.2022)

Resim 7: F. Zonaro, *Feraceli Kadın*, 1910 öncesi, karton üzerine karışık teknik, 69x49 cm, Pera Müzesi⁶

Resim 8: F. Zonaro, *Ziyarete Giderken / Genç Hanım*⁷

⁶<https://www.peramuseum.org/blog/bosphorus-at-the-orientalist-paintings/1525> (E.T. 30.01.2022)

⁷<https://orientalismblog.files.wordpress.com/2016/08/a-young-lady-3.jpg> (E.T. 30.01.2022)

Resim 9: F. Zonaro, *Ziyarette / Arka plandaki Boğaziçi ile Türk Hanımefendisinin Portresi*, tuval üzerine yağlıboya, 85x104.5 cm⁸

2. Margarethe (Morgan) Fehim Kimdir?

Margarethe Morgan'ın kim olduğuna, bunun paralelinde nelere esin kaynağı olduğuna bakılacak olursa, Margarethe, 1900 yılında İstanbul'a gelen bir cambaz ailenin kızıdır ve o zamanlar henüz 18 yaşındadır (Ürekli, 2014: 166-167). Baba Charles Morgan'ın üç çocuğundan en büyüğü Margarethe'tır ve Margarethe'ın bir kız ve bir erkek kardeşi vardır. Morgan Ailesi, İstiklal caddesindeki Concordia (Konkordiya) Tiyatrosu'nda gösteri yapmaktadır. Concordia'nın, o dönemdeki önemini belirtmek amacıyla burada kısaca bilgi vermek iyi olacaktır: Concordia Tiyatrosu, İstanbul Beyoğlu İstiklal Caddesi

---

⁸https://www.christies.com/lot/lot-4361856?ldp_breadcrumb=back&intObjectID=4361856&from=salessummary&lid=1
(E.T. 30.01.2022)

üzerinde bugünkü Mısır Apartmanı'nın yanında ve Elhamra Pasajı'nın karşısındaki Saint Antoine Kilisesi'nin yerindedir. Döneminde ise Kristal (Cristal) Tiyatrosu ile karşılıklı konumdadır. Concordia ve Kristal, bir dönem M. Malia ve Petraki Raftopulos tarafından işletilen bir tür çalgılı meyhane olmuştur. Concordia, 1868 Aralık ayının sonunda açılmıştır. Burada ayrıca balolar düzenlenmekte, hatta yabancıların yanı sıra Türklerin de balo düzenlediği anlaşılmaktadır. Örneğin 1870 Ocak ayında Sadrazam Ali Paşa, burada bir balo düzenlemiştir. 1871 yılı sonbaharında Concordia, Luigi Parmeggiani ve Federico Ricci tarafından tiyatroya çevrilmiştir. Gittikçe önemli performansların sergilendiği Concordia Tiyatrosu'nda, 1873 yılında *La Traviata*'nın sahnelendiği; 1880'li yıllarda ününü sürdüren tiyatronun, onarım nedeniyle kapatılıp 1885 Nisan'ında tekrar açıldığı bilinmektedir. 1896 yılında Concordia Tiyatrosu'nun girişine, Lorenzo Bartoli'nin yeni bir restoran açtığı ve övgü aldığı da anlaşılmaktadır. 1906 yılında yıkılıncaya kadar yerli ve yabancı önemli toplulukların performans sergilediği Concordia, meşhur bir yer olmuş; yıkılışından sonra buraya Saint Antoine Kilisesi yapılmıştır. Concordia Bahçesi de 1872-1874 yılları arasında müzikli bahçe olarak hizmet vermiş; 1874 yılı sonundaki yangından sonra bahçe, tiyatro ve konserlerin icra edileceği bir salon eklenerek düzenlenmiştir (Akın, 2011; Aracı, 2010; Cezar, 1991: 386, 412; Naum-Duhani, 2017). Hatta 1897 yılından itibaren İstanbul'da çeşitli yerlerde sinema filmi gösterimleri başladığında bu yerlerden biri de Concordia Tiyatrosu olmuştur (Scognamillo, 1987: 13).

Dolayısıyla dönemin gözde ve canlı mekânlarından biri olan Concordia'da gösteri yapan Morgan Ailesi gittikçe ünlenmiş; özellikle Margarethe'in eysersiz at üzerindeki gösterisi, bir çember içinden atlayışı ve yeri geldiğinde huysuzlaşan atı sakinleştirmesi, ayrıca güzelliği ve bedeninin kıvraklığı izleyicileri etkilemiştir. Gösteri sonrasında Morgan ailesi, ellerindeki kartpostalı satarak bahşiş toplamaktadırlar -ki kartpostalda gösterideki baba, çocukları ve köpek birlikte görülmektedir

(Resim 10). Bu kartpostalın, bir İtalyan ressam tarafından büyütülüp renklendirilerek afiş yapıldığı düşünülmektedir. Zonaro'nun, Margarethe'ı resmettiği kesinse afişi yapan İtalyan ressamın da o olabileceği ihtimali akla gelmektedir -ki Concordia çevresinde bir İtalyan dayanışması ve iş birliğinden bahsetmek de mümkündür.

Resim 10: Sermet Muhtar Alus, “Margrit Fehim Paşa”, *Resimli Tarih*, no. 2, 1950, s. 51⁹

Diğer taraftan dönemin meşhur hafiyesi Fehim Paşa'nın (1873-1908) babası Esvapçıbaşı İsmet Bey, Sultan II. Abdülhamid'in sütkardeşidir ve padişah, sütkardeşinin oğlunu Harbiye Mektebi zademân sınıfında okutmuştur. Genç yaşta ferikliğe kadar yükselip padişahın hafiyelerinin başına geçen ve böylece kariyerinde hızla ilerleyen Fehim

⁹ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/28538> (E.T. 29.08.2021)

Paşa'nın nasıl bir kişi olduğunu az çok tahmin etmek mümkündür. Fehim Paşa, yaptığı jurnaller ve çeşitli haksızlıklarla çoğu kişinin hayatını mahvetmiş; döneminin korkulan kişilerinden biri olmuştur. Beyoğlu'ndan sorumlu olan Paşa, buradakileri haraca kestiği gibi cezalandırmakta ve istediğini elde etmektedir. Buna kadınlar da dâhildir. Bazı kaynaklarda Morgan gösterisinin namını duyup ve adamlarından birini¹⁰ Concordia'ya gönderip dağıtılan kartpostalı aldıktan sonra oraya gittiği yazarken bazı kaynaklarda bir arkadaşıyla birlikte direkt gösteriye gittiği belirtilmektedir. Margarethe, gösteri sonunda Fehim Paşa'nın locasına kartpostalla geldiğinde Paşa, cömert bir bahşış verip beğenisini dile getirdiği gibi birçok vaatte bulunmuş, hatta onu nikâhına alacağını söylemiştir. Margarethe, babasına sorulması gerektiğini söyleyince Paşa, bunu da yapmış; ama Charles Morgan tarafından reddedilmiştir. Kimi kaynaklarda bunun üzerine Paşa'nın, babayı dövdürttüğü veya Margarethe hariç aileyi sınır dışı ettiği, kimilerinde ise sonunda babanın razı geldiği dile getirilmektedir. 1905 yılından itibaren hakkındaki şikâyetler artan ve talihi dönmeye başlayan Fehim Paşa, 16 Şubat 1907 tarihinde görevinden azledilerek Bursa'ya sürgüne gönderilmiş; ertesini yıl kaçmaya çalışırken halk tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Öldüğü yerin bile kaynaklarda farklı yazıldığı görülmekte; Yenişehir, İnegöl, Bilecik gibi yerler karşımıza çıkmaktadır (Akçura, 1997, 2005; Hiçyılmaz, 1989; Koçu, 1971; Çuluk, 2016; Çapanoğlu, 1936; Yaltrık, 2020). Öldürüldüğü zaman Fehim Paşa, Margarethe haricinde üç eş ve dört çocuk sahibidir. Diğer taraftan Fehim Paşa'nın, resme merakı olduğu söylene bile kendini daha farklı uğraşlara verdiği anlaşılmaktadır; ama yine de bu resim ilgisinin, genetik olarak çocuklarından biri olan ressam Eşref Üren'e (1897-1984) geçtiği söylenebilir.

Fehim Paşa'nın son yılları, Concordia Tiyatrosu'nun kapanmasıyla da denk düşmektedir. Sonuçta kimisine göre Margarethe,

---

¹⁰ Süreyya isimli yardımcısı olabilir.

Viyana'ya kaçmış ve orada fotoğraflar çektirerek bunlardan gelir elde etmiştir -ki bu fotoğraflarda, *Margarethe Fehim Pascha* ibaresini kullandığı görülmektedir (**Resim 11**)¹¹. Sermet Muhtar Alus'a göre¹² (1950: 52) ise Margarethe, Fehim Paşa ile birlikte olmaya başladıktan sonra İstanbul'da Loeffler Fruchtermann ile anlaşarak fotoğraflar çektirmiş, Fruchtermann da bunları Viyana'da bastırmıştır. Cadde-i Kebir'de kitapçılık yapan ya da Reşat Ekrem Koçu'nun (2016b: 154) deyişiyle kırtasiye mağazası işleten Viyanalı Musevi Loeffler Fruchtermann ile Said Naum-Duhani'nin, sarayın baskıcı-yayımcısı olup Yıldız Sarayı'nın mönülerini yaldızlı harflerle hazırlayan Loeffler aynı kişi olmalıdır (Naum-Duhani, 2017: 75). Dolayısıyla Margarethe'in fotoğraflarını bastıran da büyük ihtimalle bu kişidir. Sirkeci'de, Mariçe Otelı karşısındaki bir dükkânda bu *Margarethe Fehim Pascha* kartpostallarının satışı tespit edilince 28 Şubat 1907 tarihli karar ile söz konusu kartpostalların satışı yasaklanmış; kartpostalları hazırlayanların yakalanması için Zabtiye Nezareti'ne bilgi verilmiştir (Gör, 2019: 75-76).

Buna karşılık Margarethe'in Meşrutiyet kartpostallarında yer aldığı görülmektedir (**Resim 12**). Bu türde başka kadın portreli kartpostallar da olduğundan kişinin kendi isteği üzerine bu baskıların yapıldığı düşünülebilir. Ama Margarethe, Meşrutiyet'in ilanı sırasında yurtdışıdadır. Kartpostalı hazırlayanların, Margarethe'in kartpostallarının daha önce çok satmasından yola çıkarak böyle bir işe kalkıştığı, ama Margarethe kartpostallarının 1907 Şubat'ında toplatılma kararı alınmış olduğundan bunların da gizliden basıldığı varsayılabilir.

---

¹¹ Kartpostal örnekleri için bk. Levantine Heritage. <http://levantineheritage.com/fehimpasha.htm> (E.T. 30.01.2022)

¹² Alus, ayrıca ispir Japon Rıza'dan dinlediklerini de aktarmıştır-ki anlaşılan Rıza, Margaret'in âşığıdır.

Resim 11: Margarethe Fehim Pascha kartpostallarından biri (Elvan Topallı Arşivi)

Resim 12: Meşrutiyet kartpostallarından biri (Kaya, 2020: 199)

Reşat Ekrem Koçu'nun hikâyeleştirdiği bu aşkı, Ahmed Naci (?-?) de *Fehim Paşa ile Margaret* romanında (1910'lar) ele almıştır. Kaynaklarda genelde İngiliz olarak geçen Margarethe ve ailesi, söz konusu romanda Avusturyalı/Almanyalı olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Fehim Paşa'nın metresi olarak bilinen Margarethe ile evlendiği, ama sonra boşandığı anlatılmaktadır. 18 Mayıs 1905 tarihinde evlenmeleri ve kısa süre sonra ayrılmaları, arşiv belgelerine de yansımış; hatta anlaşılan o ki bu ayrılma durumundan dolayı Fehim Paşa, hem tazminat ödemiş hem de Alman sefaretini ile tatsız olaylar yaşanmasına neden olmuştur (Gör, 2019: 76).

3. Yabancı Basında Margarethe Morgan ve Fehim Paşa Haber ve Yazıları

Fehim Paşa'nın konumu dolayısıyla olumsuz imajı ve üzü, yabancı basına yansıdığı gibi Margarethe ile ilişkisi de yansımıştır. *The Brooklyn Daily Eagle* başta olmak üzere çeşitli yayın organlarında *Paşanın Karısı* ve *Fehim Paşa'nın Amerikalı Karısı* başlığıyla yazılan kısa haberlerde Margarethe'in fotoğrafı da yer almıştır. Bu haberlerde, Margarethe'in Amerikalı olduğu belirtilmektedir. Fehim Paşa'nın Amerikalı karısının, sirkte eysiz at üzerinde gösteri yaptığı, bunu gördükten bir hafta sonra Fehim Paşa ile evlendiği ve önceki soyadının Morgan olduğu yazılmıştır. 4 Şubat 1906 tarihli *The Brooklyn Daily Eagle*'da yayımlanan yazıda -Amerikalı ünlü aktör, tiyatro sahibi ve müdürü olan ve çalışanlarına iyi ücret vermesiyle ünlü- Percy G. Williams'a (1857-1923) Avrupa'daki Morgan Grubu'nun üyesi Deak Torbee tarafından yazılan uzun mektupta, gruptaki kadınlardan birinin, İstanbul'da polis şefi ve Sultan'ın sütkardeşi olan Fehim Paşa tarafından kandırılarak evlendiği; bunun da New York'taki vodvilde parlaması için yeterli bir neden olarak görüldüğü dile getirilmiştir. Margarethe'in bunun üzerine New York'a çağrılıp çağrılmadığına dair bir bilgi bulunmamasıyla birlikte içine düştüğü durumu lehine çevirmek istediği, statüsünü ya da unvanını kullanmaya devam ettiği, grup olarak dönemin ünlü vodvil

müdürüne bir şekilde müracaatta bulduklarını, her zamanki gibi dönemlerinin en iyisini hedeflediklerini, belki de gözlerinin yukarıda olduğunu anlamak mümkündür. Ayrıca yayımlanan haberlerin çoğu göstermektedir ki Fehim Paşa ile Margarethe'in yolları aslında 1906 yılında ayrılmıştır.

Yabancı basında, belki de bu aşkı anlatan en uzun yazı, *Washington Times Magazine*'in 18 Mart 1906 günlü sayısında yayımlanmıştır (**Resim 13**). Yazının illüstrasyonları da esprili bir anlatımla dönemin üslubunu yansıtmakta ve yazılan metni tamamlamaktadır. Süslü bir dille kaleme alınan yazıda, 1905 yılı sonbaharında Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü kutlamaları nedeniyle yapılan eğlenceler sırasında Morgan Grubu'nun bunlara katıldığı, sonra zaman içinde Morganlar'ın gittikçe ününün arttığı, özellikle Margarethe Morgan'ın, çıplak at üzerindeki kıvrak hareketleri, at ile bir çemberin içinden ustaca atlayışlarının dikkat çektiği anlatılmaktadır. Günde iki kez yapılan bu gösterilere gelen genç erkeklerin bir ümit Margarethe'in ilgisine mazhar olmayı bekledikleri, Margarethe'in tüm bu ilgiden başı dönse de pek ümit vermediği, işine önem verdiği belirtilmektedir. Ama onun ününü duyan Fehim Paşa'nın, bir gün onun gösterisine gitmesiyle bu gidişat değişecektir. Sultan locasında yerini alan Fehim Paşa, o zamana kadar bu tür eğlenceleri ya da baleleri izlemiş olduğundan ilkten çok etkilenmez Margarethe'tan, ama locada bir paşanın bulunduğunu öğrenen ya da anlayan Margarethe, tam Paşa'nın önünde gösterisinin en heyecanlı anını gerçekleştirdiğinde, Paşa da soluğu sahne arkasında alacaktır. Böylece Margarethe, kısa süre sonra Fehim Paşa'nın haremine girecektir, ama Margarethe, erkeklere nasıl davranacağını bilmesine rağmen kadınları çok iyi tanımamaktadır. Baştan beri adeta bir strateji uygulayan Margarethe, Fehim Paşa'yı da etkilemiş, konağı yönetir hâle gelmiştir. Ama Fehim Paşa'nın haremindeki kadınlar / eşleri, Paşa'yı bu sevdadan vazgeçiremeyeceklerini anlayınca Margarethe'in olumsuz tavırlarına

maruz kalan bir erkek hizmetkâr aracılığıyla Fehim Paşa ile Margarethe evliliğini padişahın duymasını sağlamışlardır. Sultan II. Abdülhamid ile Fehim Paşa arasında yaşanan tartışma sonunda Paşa'nın Margarethe'tan vazgeçmemesi, sürgününe neden olmuş, Margarethe da eski cambazlık hayatına geri dönmüştür. Bu yazılanlara bakılacak olduğunda, Morgan ailesi 1905 yılında ilk kez İstanbul'a gelmesi, gösterilerin çadırda yapılması, Paşa'nın padişaha karşı gelmesi ve ilişkisini savunmasıyla sürgün edilmesi gibi durumların diğer yayınlara göre farklı anlatıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 13: Washington Times Magazine, 18 Mart 1906¹³

¹³https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/dlc_charlie_ver01/data/sn84026749/100492441/1906031801/0100.pdf (E.T. 30.01.2022)

19 Mayıs 1906 tarihli *The Seattle Star*'daki habere göre (**Resim 14**) Margarethe Morgan, bundan iki ay önce¹⁴ Fehim Paşa ile evlenmiştir, ama şimdi Berlin'dedir. 22¹⁵ yaşındaki prenses, New York doğumludur. Bir süre öncesinde Margarethe'in gösterisini izleyen Paşa, onu yemeğe davet etmiş; gittikçe ilgisi artınca kızın ailesiyle görüşmüş, evlenmek için izin istemiştir. İslami geleneğe göre evlenen Margarethe'nin bilmediği, Paşa'nın zaten iki eşi olduğudur; Paşa, kendini bekâr gibi göstermiştir. Ama harem ve hizmetkârların başına geçen Margarethe'in tüm istekleri gerçekleştirilmektedir. Bunun üzerine Fehim Paşa'nın kıskanç eşleri, padişahı gayrimüslim ile olan bu evlilikten haberdar edince II. Abdülhamid, Paşa'yı cezalandırmıştır. Buraya kadar anlatılanlar, öncekilerle aynı olsa da sonrası biraz farklıdır. Şöyle ki saray görevlileri, Paşa'nın evine gelerek Amerikalı kızı almak istemiş, nedenini bilmeyen Margarethe karşı koymaya çalışmış ve kocasından yardım istemiştir. Fehim Paşa ise sigarasını içerek bu olayı sakince izlemiştir. İki gün hapsedildikten sonra Prenses için sınır dışı edilme kararı verilmiştir. Bulgar sınırındaki küçük bir istasyona bırakılan Margarethe, 400 mil uzaktaki ailesine kavuşmaya çalışmış; bu yaşadıklarının etkisini üstünden attıktan sonra tekrar eski sirk biniciliği işine dönmüştür. Hatta böylece değeri ve ünü artmış; Fehim Paşa da onun yurtdışında kalması için 5000 dolar ödemek durumunda kalmıştır.

---

¹⁴ Aslında 1906 Mart'ında değil, 1905 Mayıs'ında evlenmişlerdir.

¹⁵ Margarethe'in doğum yılı da kesin olarak bilinmemekte; büyük ihtimal gençliğine bakılarak bu yıllarda 18-20 yaşlarında olduğu belirtilmektedir. Bahattin Öztuncay, kitabında (2008: 206) Margarethe'in doğum yılını 1887 olarak belirtse de kaynağı belli değildir.

Resim 14: *The Seattle Star*, 19 Mayıs 1906, s. 5 / *Albuquerque Evening Citizen*, 24 Mayıs 1906, s. 6¹⁶

Fehim Paşa ile Margarethe ilişkisi, yaşandığı dönemde ve sonrasında farklı bir aşk hikâyesi olmasının yanı sıra yabancılar tarafından adeta bir *1001 Gece* masalı gibi algılanmış, ayrıca farklı kültürler, dinler, statüler, sınıflar arasındaki ilişkinin bir yansıması olmuştur. Margarethe'in sınıf atlama düşünüyü gerçekleştirdiği görülebilmektedir¹⁷, ki bunu Paşa'dan ayrıldıktan sonra da bir unvan

¹⁶https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/wa_indianplum_ver02/data/sn87093407/0021110739A/1906051901/0959.pdf (E.T. 30.01.2022)

¹⁷ Osmanlı'da silah tüccarlığı yapan Auguste Huber'in eşi de öncesinde sirkte bir at binicisidir. Diğer bir deyişle buna benzer örnekler ya da Türk erkeklerinin yabancı kadınlarla evliliğine o dönemde rastlanmaktadır. Ayrıca Fehim Paşa'nın, Concordia'da

olarak sürdürmesi ve bastırıldığı kartpostallara yazdırması dikkat çekicidir. Çeşitli yabancı basın organlarında (**Resim 15, 16, 17**), bundan bahsedilmekte; Fehim Paşa sürgün edilse ve Margarethe'in kolu kanadı kırılrsa dahi *Margarethe Fehim Pascha* adını kullandığı belirtilmektedir. Bu yazılardan birinde, birkaç ay öncesine kadar Fehim Paşa'nın serhafiye olduğunun ve 1907 yılında Fehim Paşa'nın bu görevden alındığının yazılması, verilen tarihin (1907 Şubatı) belgelerle uyduğuna da göstermektedir.

Margarethe'a âşık olması gibi Şair Nigar Hanım'ın eşinin de aynı yerde bir kadına âşık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Concordia, bu tür ilişkilerin doğmasına da neden olan dönemin gözde mekânlardan biridir.

Resim 15: *The Yale Expositor*, 7 Haziran 1907/ *The Elbert County Tribune*, 6 Haziran 1907/ *The Weekly Corinthian*, 6 Haziran 1907/ *The Marion Daily Mirror*, 8 Haziran 1907/ *The Iron County Register*, 6 Haziran 1907/ *Custer County Republican*, 13 Haziran 1907/ *The Spanish Fork press*, 13 Haziran 1907/ *The Greenville Journal*, 6 Haziran 1907/ *Western Kansas World*, 15 Haziran 1907¹⁸

¹⁸https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/mimtpc_baldwin_ver01/data/sn98066406/00296023383/1907060701/0309.pdf (E.T. 30.01.2022)

Resim 16: *The Brooklyn Daily Eagle*, 15 Nisan 1907, s. 28¹⁹

¹⁹ Mavi Boncuk. <http://maviboncuk.blogspot.com/> (E.T. 30.01.2022)

Fehim Pasha's American Wife

In view of the removal of the notorious Fehim Pasha from Constantinople, the above photograph of Margaret Fehim Pasha, his American wife, is of exceptional interest. Before her marriage, Princess Fehim was known as Margaret Morgan. Fehim Pasha saw her giving her bare-back riding performance at a circus, fell in love with her, and married her within a week.

Resim 17: Anonim, Fehim Pasha's American Wife²⁰

Fehim Paşa, sadece Margarethe ile ilişkisi açısından değil, yaptıkları, başına gelenler ve görevden alınıp sürgüne gönderilişi ile ilgili olarak da yabancı basında yer almıştır. Bunlara dair en uzun yazılardan biri, 6 Ekim 1908 tarihinde *Oamaru Mail*'de yayımlanmıştır. Yazıda, Fehim Paşa'nın zorla, tehditle ve gerektiğinde kaba kuvvet kullanarak

²⁰ Mavi Boncuk. <http://maviboncuk.blogspot.com/> (E.T. 30.01.2022)

çeşitli kişilerden para toplamaya çalışması örnekleriyle anlatılmakta; ayrıca bir Ermeni'nin dükkânına girdiğinde, dükkân sahibinin karısının güzelliğinden etkilenince dükkândan aldıklarını onun evine getirmesini istediği ve eve gelen kadını üç gün yanında alıkoyduktan sonra evine gönderdiği; bunun üzerine kadının kocasının şikâyetçi olduğu ve şikâyetinin, padişahın önce Fehim Paşa'nın adamlarından birinin eline geçmesiyle şikâyeti yazan polisin Halep'e sürüldüğü yazılmaktadır. Fehim Paşa'nın son vukuatlarından birinin, bir Alman gemisinin kaptanından para istemesi ve işkence etmesi olmuş ve durum, Alman Elçiliği'ne yansınca padişah artık Fehim Paşa'yı Bursa'ya sürgün etmiştir. Bursa'da da benzer eylemlerini sürdürmeye devam eden Fehim Paşa, kızgın halk tarafından öldürülmüş; Sultan II. Abdülhamid, Fehim Paşa'nın başına gelenler için üzüntü duymuştur. Bir başka kısa haberde ise Fehim Paşa'nın görevden alınıp uzaklaştırılışı nedeniyle olayların ardından gazeteye yansımıştır. Ama bu sefer ilginç olan, Fehim Paşa'nın Mudanya'ya sürüldüğünün belirtilmesidir²¹.

Bunun gibi bazı haberlerin çeşitli basın organlarında yinelendiği, bazen gün ve ay olarak gecikmeler yaşandığı görülse de yabancı basının her şeyden haberdar olduğu; belki de bilginin, tek bir haber merkezinden yayıldığı anlaşılmaktadır. Fehim Paşa haberlerine, başka yabancı yayınlarda rastlamak mümkündür; ama burada asıl konudan çok uzaklaşmamak adına bu kadarıyla yetinilmiştir. Ama tüm bu olanlara karşılık Londra'dan *The Daily Mail* tarafından Sultan II. Abdülhamid ile yapılan bir röportajın, 10 Mart 1907 tarihli *Gainesville Daily Sun*'ın ilk sayfasında yer alması önemlidir (**Resim 18**). Alman elçinin isteğiyle sürgün edilen Fehim Paşa konusunun ülkenin iç meselesi olduğunu, Birleşik Krallık ile Türkiye'nin uzun süreli dostluğunun devam edeceğini söyleyen Sultan II. Abdülhamid, dünya politikası ile yakından ilgili görünmektedir.

²¹ Bk. *Otago Witness*, 6 Mart 1907, s. 32.

Interviewed the Sultan of Turkey.
London, March 9.—The Daily Mail displays conspicuously an interview with the sultan of Turkey. The monarch on being congratulated on his apparent good health, said that he never felt better. He expressed a wish for a continuance of the long standing friendship between Great Britain and Turkey. He referred to the case of Fehim Pasha, ex-chief secret police, who was exiled at the behest of the German ambassador, saying that he felt there had been an infringement of his personal dignity inasmuch as it had been pressed upon him personally although it was a matter entirely of Turkey's internal concern. The interviewer found the sultan keenly interested in world politics, kindly toward the Jews who he believed are to play a great part in history and possessed of a great faith in the future of the Turks and especially if they are due to the Koran.

Resim 18: *Gainesville Daily Sun*, 10 Mart 1907²²

Margarethe ile ilgili olup farklı basın organlarında yayımlanan bir başka ortak gazete haberinin başlığı *Amerikalı Prenses Şimdi Bir Sirk Binicisi*'dir ve ismi *Prenses Fehim* olarak geçen Margarethe'nin Berlin'de Schumann'ın Sirk'i'nde ata bindiği yazmaktadır²³ (**Resim 19**). Bu

²²https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/fu_six_ver01/data/sn95026977/00175042799/1907031001/0481.pdf (E.T. 30.01.2022)

²³ Bk. *The Washington Times*, 19 Şubat 1906/ *Pelorus Guardian and Miners' Advocate*, 23 Nisan 1907, s. 2/ *Cromwell Argus*, 24 Aralık 1906, s. 7/ *Northland Age*, 12 Mart

Amerikalı ismi taşıyan Alman sirk grubunun (yani Morgan ailesinin), İstanbul'u ziyaret ettiği, gösteride izleyiciler arasında saraydan Prens Fehim'in olduğu ve onun Margarethe'a âşık olup evlendiği; ama padişahın, saraydan bir Müslüman'ın bir sirk binicisi ile evlendiğini öğrenmesiyle Fehim'i Arap çöllerine göndererek cezalandırdığı, prensesi ise polisin yurtdışına parasız gönderdiği, ama şimdi prensesin bir sirk cambazı olarak daha değerlendirildiği ve maddi durumunu düzelttiği belirtilmektedir. Diğer taraftan bahsi geçen Schumann Sirki, yıllarca aile geleneğini sürdüren büyük ve meşhur bir sirk²⁴. Sadece Berlin'de değil, Almanya ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yer aldığı görülmektedir. Belki bu yüzden Margarethe'ın gittiği yer, Berlin ya da Viyana olarak yazılmaktadır, çünkü Berlin'in yanı sıra Viyana'da Schumann Sirki vardır. Margarethe'ın böyle bir yerde çalışması, marifetinin kanıtı olabileceği gibi prestijinin arttığının da göstergesidir.

1907, s. 6/ *Lake Wakatip Mail*, 27 Kasım 1906, s. 7/ *North Otago Times*, 29 Kasım 1906, s. 2/ *New Zealand Mail*, 23 Mayıs 1906, s. 27

²⁴ Circopedia. http://www.circopedia.org/Cirkus_Schumann (E.T. 30.01.2022)

Resim 19: *The Times Dispatch*, 18 Şubat 1906²⁵

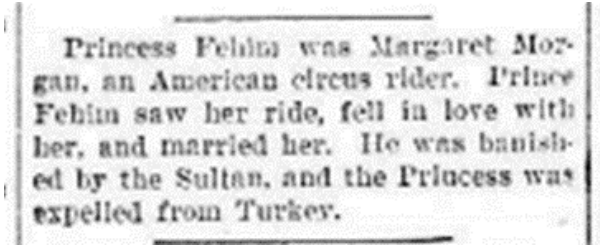
²⁵https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/vi_hercules_ver01/data/sn85038615/00175045892/1906021801/0756.pdf (E.T. 30.01.2022)

Resim 20: *Los Angeles Herald*, 4 Mart 1906²⁶

²⁶https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/curiv_oasis_ver01/data/sn85042462/00175047359/1906030401/0058.pdf (E.T. 30.01.2022)

4 Mart 1906 tarihli *Los Angeles Herald*'da yayımlanan ve Margarethe'in Berlin'de olduğunu belirten *Prenses Bir Sirk Binicisi* başlıklı diğer bir kısa haberde de ismi *Prenses Fehim* olarak karşımıza çıkmaktadır (**Resim 20**). Margarethe Morgan'ın bir Alman sirk grubundan olup Amerikalı ismi taşıdığı, İstanbul'da bulduklarını ve o sırada onu izleyenler arasında saraydan Prens Fehim'in olduğu, Prens'in Margarethe'a âşık olarak dini kurallara uygun olarak onunla evlendiği, Prens'in bir sirk binicisi ile evlendiğini duyan padişahın Fehim'i Arabistan çölüne göndererek cezalandırdığı, Türk polisinin Margarethe'ı yakalayıp beş parasız ülkeden çıkardığı, Margarethe'in eski işine döndüğünde bu evlilik bağının, onun bir sirk binicisi olarak değerini arttırdığı ve artık Prenses'in bu gelirine hâkim olduğu anlatılmaktadır. Bundan sonraki yayınların çoğunda Margarethe'in ismi, *Prenses Fehim* olarak geçmeye devam edecektir. Hatta 1906 yılının çeşitli basın organlarında benzer haberlere yer verildiği; bazılarının metninin birebir aynı olduğu görülmektedir (**Resim 21**). Genel olarak bunlarda, Fehim'in âşık olup evlendiği ve padişah tarafından bu yüzden cezalandırılıp sürüldüğü, Margarethe'in da sınır dışı edildiği ya da kendi isteğiyle ülkeyi terk ettiği yazılmıştır.

Resim 21: *The Evening Journal*, 2 Temmuz 1906, s. 6 / *The San Francisco*, 3 Mart 1906/ *Sea Coast Echo*, 13 Ekim 1906/ *Kemper Herald*, Ağustos 1906/ *The St. Mary Banner*, 22 Eylül 1906²⁷

²⁷https://chroniclingamerica.loc.gov/data/batches/deu_christiana_ver01/data/sn85042354/00383343537/1906070201/1000.pdf (E.T. 30.01.2022)

Bu yayınlara son bir örnek olarak 14 Şubat 1906 tarihli *The Sketch*'de *Prenses ve Sirk Binicisi: Prenses Fehim, kızlık soyadı Morgan* başlığı ile verilen kısa haber gösterilebilir; çünkü burada Margarethe'ın bir fotoğrafına da yer verilmiştir (**Resim 22**). Yukarıda bahsi geçen 18 Mart 1906 tarihli *Washington Times Magazine*'deki uzun yazıda görülen illüstrasyonun sağ üst köşesindeki kadın figürün, bu fotoğraftan esinlenilerek yapıldığı düşünülebilir.

Resim 22: *The Sketch*, 14 Şubat 1906, s. 143²⁸

²⁸ <https://www.ebay.co.uk/itm/333166522477> (E.T. 30.01.2022)

30 Kasım 1906 tarihli *Koelnische Zeitung* gazetesinde, artık Fehim Paşa isminin, “eski karılarından biri olan ve bugünlerde birçok sirk afişinde *Ekselansları Marguerite Fehim Paşa* olarak kendini teşhir eden” kadın dolayısıyla anıldığı yazmaktadır (Fesch, 1999: 124). Malik Aksel de durumu, benzer şekilde şöyle özetlemiştir:

Bir Ramazan gecesi Damat İbrahim Paşa Medresesi arkasında mektep sokağında Berlin Sefiri Alip Bey'in karısı Şehime Hanım'ın konağı önünde Abdülhamid'in seryaveri Fehim Paşa'nın arabası görünür. O vakitler bu paşanın bir canbazzane müdürü olan Morgan'ın kızı ile macerası dillere destan romanlara konu olmuştur. Margarethe ve Fehim Paşa diye eserler çıkmış, hele resimleri Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Bu paşa Abdülhamid'in sütkardeşi Esvabçibaşı Ahmet²⁹ Bey'in oğludur. Padişaha yakınlığından Hümkâr Yaveri olmuş, şımardıkça şımarmış, aşk sahnelerinde at oynatmış, bu yolda şöhret kazanmış[.]...o zamanlar Fehim Paşa'nın çapkınlıkları, cesareti son haddini bulmuştu. Yalnız oyuncu kızlar değil, nerede bir güzel kız görse onu elde etmeye çalışır, olmazsa adamları vasıtasıyla kızı kaçırtırdı. Bu olay 1906 yılına rastlar. (Aksel, 2000: 26)

Böylece Fehim Paşa-Margarethe ilişkisi ve Fehim Paşa dönemi, ardında bıraktığı bu izlerle kapanmıştır. Diğer taraftan yukarıda yazılanların çoğunda olduğu gibi, Margarethe ve ailesi ilgili anlatılanlar birbiriyle tam uyuşmamaktadır. Margarethe için İngiliz dendiği gibi Alman/Avusturyalı veya Amerikalı denmiş, hatta Ermeni prensesi olduğu da yazılmıştır. Buna bağlı olarak Margarethe'in, ressam Fausto Zonaro ile ilişkisine dair anlatımlar gelişmiştir. Zonaro'nun cambaz Margarethe'a ya da Ermeni Prensesi Margarethe'a âşık olduğunu belirten farklı kaynaklar bulunmaktadır. Hatta Zonaro'nun sarayda işine son verilmesinin nedeninin bile buna bağlandığı olmuştur.

---

²⁹ Malik Aksel, burada isim hatası yapmıştır; Fehim Paşa'nın babasının ismi Ahmet değil, İsmet'tir.

4. Tartışma: Hangi Margarethe, Hangi Tablolar, Hangi Koleksiyoner?

Tüm bunlar paralelinde, Margarethe kimdir, hangisidir, farklı Margarethe'lar vardır da birbirine mi karıştırılmaktadır gibi sorular akla gelmektedir. Margarethe'ın Fehim Paşa ile bir ilişkisi olduğu kesindir ve bir anlamda bastırıldığı fotoğraflar bunun kanıtıdır. Ama Fehim Paşa öldürüldükten sonra mı, önce mi yurtdışına gönderildiği ya da kendi isteğiyle mi buradan ayrıldığı yazılanlarda net değildir. Müslüman olmasının istendiği ve bunu reddettiği için buradan gönderilmiş olduğu bile yazılmıştır. Ailesinin, Margarethe'dan önce mi İstanbul'dan ayrıldığı, zorla mı gönderildiği, vb. konular da net değildir. Hatta en başta, Fehim Paşa'nın babasından Margarethe'ı istemesi ve hediyeler teklif etmesi kadar aileyi dövdürttüğü ve böylece aile kaçınca Margarethe ile birleştiği söylenmektedir. Diğer taraftan Margarethe'ın kız kardeşi Mary'nin zengin bir İtalyan fabrikatörle evlendirildiği; erkek kardeşi Charles Morgan Junior'ın ise burada kalarak gittikçe daha kötü ortamlara girdiği, hatta tulumbacı olduğu ve büyük bir sünnet töreni sırasındaki karambolde diğer tulumbacılar tarafından sünnet ettirildiği ve bundan sonra *İngiliz Hidayet* olarak tanındığı anlatılmaktadır (Koçu, 2016a: 234-237). Margarethe ve Fehim Paşa'nın uyarılarına rağmen genç Charles'ın kendine çeki düzen vermemesi, hele Margarethe'ın, sünnet olayını duyduktan sonra kardeşiyle görüşmediği ve para yardımını kestigi, ama sonraları kardeşini aradığı hâlde bulamaması gibi konulardan bahsedildiği gibi Baba Charles'ın, çocuklarının durumu böyle olunca işi bıraktığı ve artık İstanbul'da zamanını, Beyoğlu Tokatlıyan Oteli'nin köşelerinde içerek geçirdiği ya da küçük kızını ve damadıyla birlikte İtalya'ya gittiği anlatılmaktadır. Diğer taraftan İstanbul'un o dönemlerde ünlü fotoğrafçılarından Phébus / Febüs Efendi'nin (Boğos Tarkulyan,?-1940) stüdyosuna fotoğraf çektirmeye gelen kişinin, fotoğrafçı tarafından Margarethe'ın kardeşi olduğunun anlaşılmasıyla çıplak ayaklı, tulumbacı giysili bir lord pozu verdirilmiştir; daha sonra bu fotoğrafı gören bir kişi,

stüdyoda bu fotoğrafı görmüş ve lord pozundan kastedilenin, bir koltukta bacak bacak üstüne atarak oturmak olduğu anlaşılmıştır (Koçu, 2016b: 158). Dolayısıyla *İngiliz Hidayet*'in, çeşitli fotoğraf, kartpostal ve hatta F. Zonaro'nun tulumbacı resimlerinden birinde karşımıza çıkma ihtimali vardır.

A. Thalasso'nun, kitabında *Saz Çalan Kadın*'a yer verirken kaleme aldığı sözlerin müzikle, aşkla bağlantılı olması gibi, Reşat Ekrem Koçu'nun Margarethe'ı anlatırken "*Kızın sesi, bir mandolinin tellerinden yayılan nağmeler gibi titrekti.*" gibi bir cümle kullanması da ilginçtir. Koçu, Zonaro'nun resmini bildiğinden mi böyle yazmıştır ya da Koçu, o yıllarda yaşamadığına göre, acaba Margarethe'ın mandolin çaldığı bilinen bir şey midir ya da at binici olduğu söylene bile gösteride böyle bir enstrüman mı kullanmaktadır -ki Zonaro da Margarethe'ı, böyle resmetmiştir- gibi sorular akla gelmektedir. Mandolinler, önceleri saz gibi idi, sırtları düz değildi; hatta bu tür mandolinlerin kaynağı İtalya idi. Dolayısıyla Margarethe'ın mandolin çalması mümkün olabileceği gibi resimde Zonaro, portrenin kendisi gibi bir oryantalizasyona gitmiş olabilir ve elindeki enstrümanı saz olarak resmetmiş olabilir. A. Thalasso ise hem F. Zonaro ile ilişkisi hem 1902 Pera Salonu'nu bilmesi ve bunları kaleme alması dolayısıyla resme ve Margarethe'a aşina olmalıdır; hatta Margarethe ile Fehim Paşa ilişkisini biliyor olmalıdır.

Elisa Zonaro'nun kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, resmin bir kopyası 27 Kasım 1907'de A. Thalasso'ya verilirken resmin kendisi, bundan 15 gün sonra Reşit Bey'e satılmıştır. Söz konusu Reşit Bey'in, Reşit Saffet Atabinen olduğu belirtilmektedir (Ürekli, 2014: 165-166). Yıllar sonra *Hayat Mecmuası*'nda yer alan bir habere göre bu değerlendirme yapılmıştır, ama Elisa'nın kayıtlarındaki isim Reşit Şevket'tir (Öndeş & Makzume, 2003: 139); Elisa'nın yanlış yazdığı düşünülmeyişi takdirde Şevket ve Saffet kelimelerinin birbirine

kariştirilmesi pek mümkün grnmemektedir³⁰. Belki de iki farklı Reşit Bey'den söz edilmektedir. Kaldı ki kayıтта geçen kişi, eğer Reşit Saffet Atabinen ise (1884/1886-1965) o yıllarda 20'li yaşlarındadır ve 1904 yılında Paris'te eğitim aldığı Ecole Libre de Sciences Politiques'den mezun olmuştur. Gençlik dönemlerinde Reşit Saffet'in ve Mustafa Kemal Atatürk'ün bir süre Akaretler'de oturduğu ve tanışıklıklarının böyle başladığı anlatılmaktadır (İşli, 2018). Bilindiği zere Zonaro da Akaretler'dedir; bunlardan yola çıkılarak Reşit Saffet'in, yurda döndükten sonra Zonaro'dan bir resim alıp almadığına dair daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Ama *Hayat Mecmuası*'ndaki yazıya dayanılarak *Saz alan Kadın* resminin, daha sonraki yıllarda Reşit Saffet Bey'in eline geçtiği de düşünülebilir. Diğer taraftan Türk asker ressamından Mehmet Ali Laga'nın (1878-1947) bir fotoğrafında (**Resim 23**) görülen F. Zonaro'nun *Saz alan Kadın* resmi ve arşiv belgelerinden yola çıkılarak yeni saptandığı kadarıyla Laga'nın, Zonaro'dan ders almış olması (y.1906-1910 döneminde üç yıl) ve yine Akaretler'in ortak evre oluşu, söz konusu resmin ya da bir versiyonunun bir süre Laga'nın elinde olup olamayacağını da düşündürmektedir -ki bu konu üzerinde çalışmalarımız devam etmektedir.

---

³⁰ Reşit Saffet, "Kara şemsi" takma adıyla yazılar yayınlasa bile şemsi adı da Elisa'nın defterindeki isme benzememektedir. Diğer taraftan Reşit Saffet'in "Dişer" takma adıyla yayınladığı yazıları da vardır.

Resim 23: Mehmet Ali Laga (Naci Yatıkkaya - Uğur Yatıkkaya Arşivi)

Yukarıda bahsi geçen *Hayat Mecmuası*'nda, Fehim Paşa'nın ilişkisi olan Margarethe'nin bir Ermeni kızı olduğu³¹, hatta Fehim Paşa'nın Margarethe'ı, Zonaro'ya resmettiği, ama Zonaro ile kızın arasındaki aşktan rahatsız olup o resimden sonra bir daha poz vermesini istemediği; daha sonra Fehim Paşa'nın sürgün edildiği ve linç edildiği, Margarethe'nin kaybolup gittiği belirtilirken Zonaro'nun da Margarethe'dan sonra padişahın gözdelelerinden Safnaz ile ilişkisinden sonra saraydan kovulduğu yazılmaktadır. Dahası, Ermeni kızı Margarethe ile Zonaro'nun ilişkisini araştırıp teyit eden, o zamanlar

---

³¹ Adının Margarethe olup olmadığı bilinmemekle birlikte Ermeni fotoğrafçı Dildilian Kardeşler'in stüdyosunda çekilen ve 1872-1923 yılları arasında tarihlenen bir fotoğrafta mandolin çalan bir kadın görülmekte; poz ve enstrümanla duruşuyla *Saz Çalan Kadın*'ı hatırlatan yegâne örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir (bk. Marsoobian, 2013: 16).

merhum olan Reşit Saffet Atabinen'in eşi Nurhayat Atabinen'dir. Ayrıca Nurhayat Atabinen'in³², koleksiyoner Şahan Başar'da olduğunu öğrendiği farklı bir Margarethe tablosundan bahsetmesi ile karşımıza F. Zonaro'nun *Yelpazeli Kadın ve Halayık* başlıklı tablosu çıkmaktadır. Buna bakıldığında ve *Saz Çalan Kadın* resmi ile karşılaştırıldığında, boyalarının farklı olmasının yanı sıra kadın figürlerin birbirine benzememesine dayanılarak yazıda, iki ayrı Margarethe olabileceği söylenmektedir (Dolu, 1970b: 15). *Hayat Mecmuası*'nda yayımlanan yazıdan dört ay sonra aynı yazar, Fausto Zonaro konulu bir başka yazısını da *Hayat Tarih Mecmuası*'nda yayımlamıştır (1970a: 47-49) -ki bu sefer derginin kapak resmi *Saz Çalan Kadın*'dir (**Resim 24**).

Resim 24: *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 8, Eylül 1970

³² Dergide bu isim, Hayat Atabinen olarak geçmektedir.

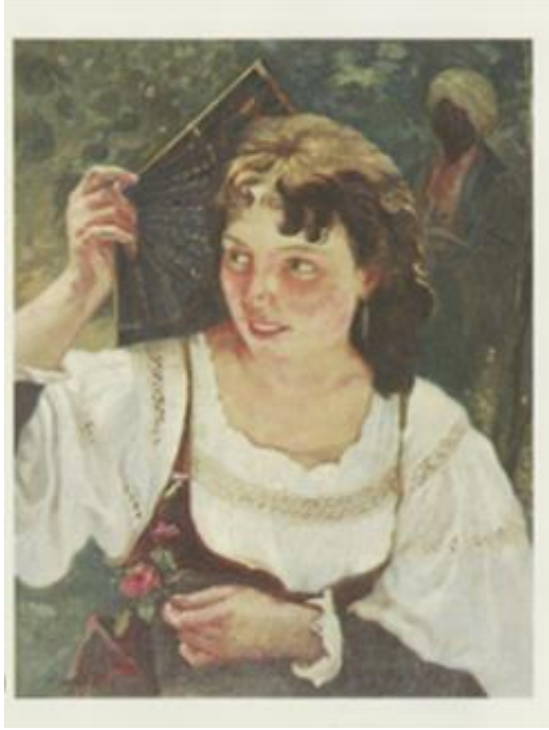
Fausto Zonaro'nun, *Hayat Mecmuası*'nda yer alan ve sonrasında *Yelpazeli Kadın ve Halayık* olarak adlandırılan tablosuna (**Resim 25**) gelince, araştırmalarımız sonucunda ortaya çıkmıştır ki söz konusu tablo, William-Adolphe Bouguereau'nun (1825-1905) *Yelpazeli İtalyan Kız* tablosunun (**Resim 26**) bir versiyonudur. 1873 tarihli bu tablo, 2010 yılından beri Amerika'da özel bir koleksiyondadır. Zonaro'nun başka tabloları örnek alarak çalıştığı veya sipariş üzerine kopya yaptığı bilinmekte; özellikle Türk tarihinden konuları çalışırken Gentile Bellini (1429-1507) (Şerifoğlu, 2004:14), Şehit Hasan Rıza (1858-1913) resimlerini (Topallı, 2021) örnek aldığı, G. B. Tiepolo'dan (1696-1770) kopya yaptığı (Öndeş & Makzume, 2003: 358) ve sipariş ile D. Velazquez'i (1599-1660) kopyaladığı görülmektedir (Öndeş & Makzume, 2003: 45). Bunlar paralelinde Zonaro'nun, Bouguereau'nun tablosunu örnek aldığı ve arka plana bir Doğulu figür eklediği anlaşılmaktadır. *Saz Çalan Kadın* resminde belki mandolini saza dönüştürmesi gibi burada da figür eklemekle daha oryantalist bir ortam oluşturduğu düşünülebilir. *Yelpazeli Kadın ve Halayık* tablosunun sol alt köşesinde F. Zonaro imzası olduğu bir gerçek olmakla birlikte burada resmedilen kişinin Margarethe Fehim olduğunu düşünmek zordur. Ama ressam, belki Bouguereau'nun resmini örnek aldıktan sonra ismini bir yere Margaret diye kaydetmiş olabilir ya da bir sipariş üzerine bu resmi yapmış olabilir. Diğer taraftan Bouguereau'nun resmindeki kadının ismi Margaret'tir da bir karışıklık mı olmuştur; buna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Zonaro ile ilgili yayımlanan Türkçe kitaplarda (Öndeş & Makzume, 2003; Şerifoğlu, 2004; Zonaro, 2008; Ürekli, 2014) bu tablo yer almadığı gibi yapılış tarihi de belli değildir. Dolayısıyla daha fazla fikir yürütmek de zorlaşmaktadır. Sadece bir müzayede kataloğu³³ ile *Hayat Mecmuası*'ndaki yazıda, Zonaro'nun bu tablosu karşımıza

---

³³ Bk. Taha Toros Arşivi,

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/154229/001509313006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (E.T. 30.01.2022)

çıkılmaktadır. Zonaro'nun, Bouguereau'nun resmini bir yerlerde görmüş olması, İtalya'da ya da Paris'te rastlamış olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü Bouguereau, o dönemlerde Avrupa'da tanınmakta ve Paris Salon sergilerine katılmaktadır.

Resim 25: F. Zonaro, *Yelpazeli Kadın ve Halayık*, tuval üzerine yağlıboya, 47x60 cm, Özel Koleksiyon³⁴

³⁴ Bu tablo, halen Şahan Başar koleksiyonunda olup olmadığı bilinmediğinden ve tarihi belirtilmeden Taha Toros arşivinde yer alan bir müzayede kataloğu kupüründe yer aldığından burada sadece özel koleksiyon olarak belirtilmiştir. Taha Toros Arşivi, <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/154229/001509313006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (E.T. 30.01.2022)

Resim 26: W. A. Bouguereau, *Yelpazeli İtalyan Kız*, 1873, 66x56 cm, Özel Koleksiyon³⁵

Sonuç

Margarethe ile Fehim Paşa hakkında bazı şeyleri kronolojik olarak sıralamak hem bazı belirsizlikleri giderecek hem de konumuz bağlamında yararlı olacaktır. 1905 yılında tanıştıkları düşünülen Fehim Paşa ile Margarethe'nin, 18 Mayıs 1905 tarihinde “garip bir surette izdivaç ettiği” belirtilmektedir (Gör, 2019: 76). Böyle bir ifadenin kullanılması, yukarıda belirtildiği gibi Paşa'nın bir kandırma yoluna gittiğini ve/veya birilerini hoca kılığında sokarak nikâh kıydırdığını da akla getirmektedir. Concordia 1906 yılına kadar faaliyettedir. Ulaşılabilen kaynaklara göre, 4 Şubat 1906 tarihinde Margarethe isminin dış basında ilk kez geçtiği,

³⁵ PubHist. <https://www.pubhist.com/w45844> (E.T. 30.01.2022)

grup olarak iş için New York'taki tiyatro müdürüne başvurdukları görülmektedir. Margarethe ile Fehim Paşa hakkında yabancı basında yer alan belki de en uzun yazı, 1906 Mart ayında yayımlanmıştır. 24 Mayıs 1906 tarihinde Margarethe'ın Berlin'de sirkte gösteri yaptığı anlaşılmaktadır. 16 Şubat 1907'de Fehim Paşa Bursa'ya sürülmüş, 21 Şubat 1907'de Alman konsolosluk mahkemesinde Margarethe'a tazminat için yargılanmış; 28 Şubat 1907'de Margarethe'ın kartpostallarının toplatılması ve hazırlayanların cezalandırılması istenmiştir. Fehim Paşa 1908 Ağustos'unda öldürülmüştür. Böylece genelde kaynaklarda belirtilenin tersine Margarethe, Fehim Paşa'nın sürgününden daha önce yurtdışına gitmiştir. Ayrıca 1905 Mayıs'ında bir şekilde evlenseler bile 1906 Şubat'ında New York'a başvuruda bulunan ve 1906 Mayıs'ında Berlin'de gösteriye çıkan Margarethe olduğuna göre çiftin beraberliği kısa sürmüştür. 1905-1906 yıllarında beraber oldukları düşünülebilecekken 1905-1907 yılları arasında, belki de Margarethe 1906'da yurtdışına çıktıktan sonra Margarethe Fehim Pascha kartpostallarını bastırıp satılmasını sağlamıştır. Bu yüzden de bazı kaynaklarda bu, Margarethe'ın intikamı gibi düşünülmüştür (Çuluk, 2016); ama intikamdan ziyade yukarıda bahsedilen yazı örneklerinden anlaşılacağı gibi Margarethe için bunu bir statü simgesi olarak kabul etmek daha mümkündür. Sadece Margarethe Fehim Pascha olarak değil, Prenses Fehim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki kartlar toplatılana kadar bayağı süre geçmiştir ve Fehim Paşa'nın buna dair bir eylemi olmamış gibi görünmektedir. Dolayısıyla kişilikleri farklı olsa bile aslında iki taraf için de gündemde olmanın rahatsız edici bir durum olmadığı söylenebilir. Bazı kaynaklarda Margarethe'ın 1900 yılında İstanbul'a geldiği söylenmesi ise tanışmaları için aradaki süreyi oldukça uzatmaktadır; çünkü 1900-1905 yılları hem Concordia'nın en faal yılları hem de Fehim Paşa'nın Beyoğlu'na hâkim olduğu yıllardır. Dolayısıyla tanışmaları bu kadar uzun sürmemiş olmalıdır. 1906-1907 yıllarından sonra Margarethe'ın izini sürmek pek mümkün değildir. Ulaşılabilen

yabancı basın haberleri, 1906 Şubat'ından 1907 Haziran'ına tarihlenmektedir.

Diğer taraftan *Saz Çalan Kadın* resmine dönülecek olursa, Fausto Zonaro bu resmi 1901 yılı öncesinde yapmıştır; ama bunu modelin karşısında mı fotoğraftan mı yaptığı kesin olarak belli olmadığı gibi Fehim Paşa'nın siparişi midir ve Zonaro da Margarethe'a âşık mı olmuştur belli değildir. Fehim Paşa'nın Margarethe sirk dünyasından ayrılması şartıyla nikâhını yapmasına bakarak onun portresini yaptırması, küçük bir ihtimal gibi görünmektedir. Kaldı ki Zonaro'ya poz vermesiyle aralarında aşk doğduğu gerekçesiyle Paşa'nın bunu yasaklaması rivayeti de bunu destekler niteliktedir. Dönemin çoğu erkeği gibi Zonaro'nun belki uzaktan bir beğenisi ya da bir şekilde tanışmış olması mümkündür veya birçok kişiye ilham veren Margarethe, Zonaro'yu da etkilemiş olabilir. Margarethe kartpostalları bir süre satışta olsa veya yasaklandığında el altından satılsa da Loeffler Fruchtermann'ın sarayla bağlantısı paralelinde F. Zonaro'nun eline geçmiş olabilir.

2021 yazında yayımlanan *İstanbul Sanat Dergisi*'nin 4. sayısının kapak sayfasında, *Saz Çalan Kadın* resminin bir benzeri yer almakta olup F. Zonaro imzalıdır. Bu yeni yayımlanan resimde (**Resim 27**), figürün pozu ve sazi, önceki resimle aynı olmakla birlikte kıyafet ve takılarla zenginleştirilmiş bir portre söz konusudur. Ayrıca arka planda İstanbul silüeti ile kayıkların yer alması, figüre sanki bir kayık içinde oturuyormuş izlenimi vermektedir -ki bu kompozisyon düzeninin benzeri, Zonaro'nun *Göksu Sefası* resminde de görülmektedir. Diğer taraftan dergi kapağındaki resimde, kadının küpe ve kolyesi, Margarethe'ın fotoğraflarındakini andırmaktadır (**Resim 11**). Ama resimdeki kadının yüzü, fiziksel olarak diğer Margarethe resimlerinden ve kartpostallardan biraz daha farklıdır; özellikle yüzü, diğer resimlerdeki gibi dolgun olmayıp burun da daha incedir. Bu hâliyle ancak *The Sketch*'deki fotoğrafı (**Resim 22**) -ki pek bilinmeyen fotoğraflarından biridir- biraz andırmaktadır. Belki de Margarethe, zamanla daha olgun bir görünüme

kavuşmuş, yaş ve ruhundaki olgunluk fiziğine de yansımıştır. Bu yüzden daha erken tarihli portre ve fotoğraflarında daha ince, çocuksu iken sonrakilerde daha cazibeli bir kadındır. Bir başka ihtimal de yukarıda belirtildiği üzere farklı Margarethe'lar olabileceğidir. Bunun yanı sıra *İstanbul Sanat Dergisi*'ndeki resimde daha çok detay olması, renklerin ve görselliğin arttırılması, yağlıboya yapılması, Pera Müzesi'ndeki pastel *Saz Çalan Kadın* resminin öncüsü olup devamının geldiğini düşündürdüğü gibi F. Zonaro'nun pastelden yağlıboya geçirdiği diğer çalışmalarını da hatırlatmaktadır. Ayrıca resmin, farklı versiyonlarının olduğuna bir kanıttır denilebilir.

Resim 27: *İstanbul Sanat Dergisi*, sayı 4, Temmuz-Ağustos-Eylül 2021

Margarethe-Fehim Paşa aşkının ya da Fehim Paşa'nın esin olduğu/ bahsedildiği edebi kitaplardan bazıları Ahmed Naci'nin *Fehim Paşa ve Margrit*, Ercümen Ekrem Talu'nun *Kodaman*, Ahmet Altan'ın *Kılıç Yarası*, Sebahattin Demiray'ın *Kayıp İsimler Sözlüğü*, İhsan Oktay

Anar'ın *Yedinci Gün*, Orhan Bahtiyar'ın *Ateş Kırmızısı-Bir Fausto Zonaro Romanı* adlı romanları, Yusuf Ziya'nın *Hafiyeye Melanetleri*, Turgut Özakman'ın *Fehim Paşa Konağı* adlı tiyatro oyunları olarak sayılabilir. Bu edebi eserlere konu olan Margarethe-Fehim Paşa aşkı, Muhlis Sabahaddin'in (Ezgi, 1889-1947) çok bilinen ve sevilen *Hatırla Sevgili / Hatırla Ey Peri* adlı şarkısına da ilham olmuş; hatta ilk yazıldığında *Hatırla Margarit* olarak bestelenmiştir ve bunun plak kaydı vardır³⁶. Nihavend şarkı olup semai üslubundaki beste, Hanende İbrahim (1879-1948) tarafından plağa okunmuştur. Muhlis Sabahaddin'in şarkısının ilk hâlinin sözleri, bugün bilinen *Hatırla Sevgili / Hatırla Ey Peri*'den biraz farklıdır. Bestenin, Muhlis Sabahaddin tarafından 1925 yılı civarı yapıldığı tahmin edilmektedir. Tam ilk gençlik yıllarındaki Muhlis Sabahaddin, Fehim Paşa-Margarethe ilişkisini biliyor olmalıdır; bir ihtimal Margarethe'in gösterisini izlemiş veya tanışmış da olabilir. Muhlis Sabahaddin ile ilgili tezinde Berrak Taranç, Klasik Türk Musikisi araştırmacısı ve besteci Ali Rıza Avni Tınaz (1931-1995) ile yaptığı görüşmede, şarkının radyoda yayımlanabilmesi için başlığının değiştirildiğini öğrenmiştir (Taranç, 1988: 50). Serhat Öztürk (2013: 138) ise şarkının isminin, 1960 ihtilalinden sonra değiştirildiği yorumunu yapmış; diğer taraftan Margarethe'in, Gürcü ressam Niko Pirosmeni'nin (1862-1918) âşık olduğu aktris/şarkıcı Margarita olup olamayacağına dair gönderme yapmıştır. Bunun yanı sıra Rus besteci Mikhail Romanovich Bakaleinikov'a (1890-1960) ait bir şarkının, Muhlis Sabahaddin'in bestesine benzemesi; bestecilerin aynı dönemlerde yaşaması ve bu şarkıların sözlerinin de benzerlik göstermesi dikkat çekici olup tam olarak aydınlatılmamıştır (Yazıcı, 2016). Sonuçta burada Margarethe/Margrit/Margaret gibi isimlerin yaygın olmasının yanında farklı alanlardaki sanatçılara ve ressamalara esin olan bir kadın

---

³⁶ Dinlemek için bk. Daily Motion. <https://www.dailymotion.com/video/x4jlocn> (E.T. 30.01.2022)

olabileceği; bunlara bağlı olarak karışıklıklara ya da yorumlara neden olduğu da görülebilmektedir.

Birçok alandaki esere konu olan Margarethe-Fehim Paşa ilişkisi veya tek başına Margarethe, günümüze kadar aralıklı olarak tarih ya da magazin haberlerinde yer almıştır. Ayrıca yüzün üzerinde çeşidi olduğu belirtilen Margarethe kartpostalları (siyah beyaz ya da renklendirilmiş olarak) hâlâ müzayedelerde satışa sunulmaktadır. Kartpostalların tarihlendirilmesi 1905-1907 olarak düşünülebilir; ama Bahattin Öztuncay, kitabında (2008: 207), 1908 Berlin baskısı bir Margarethe fotoğrafına yer vermiştir. Bu da hem tarihi daha ileriye götürmekte hem de Margarethe'in hâlâ Berlin'de olduğunu göstermektedir.

Bunların yanı sıra bilgisayarda birçok kişinin bir rol üstlenerek oynadığı oyunlardan *Verne ve Yandaşları 1913*'ün (Verne et Associates 1913) ikincil karakterlerinden birinin Margarethe Morgan (Margarethe Fehim Pascha) olması³⁷ dikkat çekicidir. Jules Verne esinli oyunda genel olarak 20. yüzyıl başında alanında öncü kadınlar yer almakta; özellikle sirklerde çalışanlar, pilotlar, sporcular karşımıza çıkmaktadır. Margarethe karakteri de bazen rüşvetçi, ama her şeyden önce refahını ve güvenliğini düşünen, son moda giyinen gösterişli bir diva, sandıklar dolusu eşyası ve Viyana'da bir dairesi olan bir kadın olarak tanımlanmıştır. Böylece anlaşılmaktadır ki Margarethe bu bir yüzyılı aşan süreçte, adeta bir efsane olarak yaşamakta; hâlâ esin vermekte ve hatta günümüz şartlarına uyarlatabilmektedir.

Sonuçta, bu yazıda, Margarethe'in milliyeti, Fehim Paşa ile tanışma şekli ve ilişki türü, Concordia'da çalışması, İstanbul'dan nasıl ayrıldığı, aile fertlerinin hâli, vb. hakkındaki çelişkili durumlar ortaya konurken yeni sorular ve yorumlar yapılmış; Margarethe'in yabancı

---

³⁷ Vernes et Associates 1913.

<https://i0.wp.com/scriiipt.com/wp-content/uploads/2021/05/margaret-morgan-fiche.jpg?ssl=1> (E.T. 30.01.2022)

basında nasıl yer aldığı, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra nereye gittiği, bunlara bağlı olarak bazı **tarihlendirmeler**, vb. değişmiş ya da kesinlik kazanmıştır. Diğer taraftan ressam Fausto Zonaro ile ilişkisine dair söylentiler, hangi resimlerine esin olduğuna dair düşünceler, *Saz Çalan Kadın* resminin de **farklı versiyonları** olabileceği, **koleksiyonerlerin** farklı olabileceği, hatta belki de farklı Margarethe'lar olabileceği dile getirilmiş; *Saz Çalan Kadın* resminin yapılış **tarihinin** bilinenden daha geriye giderek **1901 öncesine** tarihlendiği; daha önceki resimleri alıp çalıştığı bilinen Zonaro'nun *Yelpazeli Kadın ve Halayık* resminde de **A. W. Bouguereau**'nun bir tablosunu **kopyaladığı** anlaşılmıştır. Mehmet Ali Laga'nın şimdiye kadar yayımlanmamış bir fotoğrafına burada **ilk** kez yer verildiği gibi, yabancı basında yer alan haber ve yazılara da **ilk** kez değinilmiştir. Bunların paralelinde, Zonaro'nun resimlerindeki Margarethe, hep aynı kişi olup Margarethe Morgan ise bazı tarihler ve yaşamı, bulunan bilgilerle daha netleşirken yeni sorular ortaya çıkmış; hatta örneğin *Yelpazeli Kadın ve Halayık* resmindeki kişinin Margarethe Fehim olmayacağı, isminin bile farklı olabileceği ve Zonaro'nun diğer resimlerinde de farklı **Margarethe'lar** olabileceği gündeme gelmiştir. *Saz Çalan Kadın* resminin, kayıtlar, imzalar ve fotoğraflar bağlamında, Zonaro tarafından birkaç kez yapıldığı daha da belirginleşmiştir.

Diğer taraftan yabancı basındaki haber ve yazılara bakıldığında, kıtalar arası çok farklı yayınlar olduğu, bazen birebir aynı haberler olarak basıldığı, ister kısa ister uzun olsun basında hem Margarethe hem de Margarethe ile Fehim Paşa olarak konu edildiği, bazen Margarethe'in Prenses olarak nitelendirildiği, bazen de bir oryantalist haber niteliğinde olup saray, sultan, çöl gibi ifadelerin kullanıldığı, sirk cambazlığından saraya yükselen bir statüden bahsedildiği, Margarethe'in ülkeden atıldığı ve ona karşı acımasız davranıldığı ya da Fehim'in ona para ödemekle cezalandırıldığı gibi masalsi anlatımlara yer verildiği görülmüştür. Fehim Paşa'nın olumlu-olumsuz imajının yanı sıra Margarethe'in da tüm bunlara imkân verdiğini, kendine göre statüsünden yararlandığını,

Margarethe Fehim Pascha ibaresiyle fotoğraflarını çoğalttırarak ve en azından bir süre basında da yer alarak şöhretini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Margarethe Fehim, sirkten prensesliğe, resimden edebiyata ve müziğe, kartpostallardan günümüz bilgisayar oyununa kadar esin kaynağı olan ve süreklilik gösteren bir karakteri oluşturmaktadır.

Bu araştırmayla, II. Abdülhamid'in saray ressamlığı görevini üstlenen oryantalist ressam Fausto Zonaro'nun *Saz Çalan Kadın* tablosunun, bilinenden daha önceye tarihlenmesi, bu tabloya Margarethe Fehim'in esin kaynağı olabileceği, ama Zonaro'nun, aynı kişiyi resmettiği söylenen tablolara temkinli yaklaşılması gerektiği ve araştırıldığında bu resimlerden birinin kopya olduğunun anlaşılmasıyla Margarethe olamayacağı, dolayısıyla söz konusu tabloların hepsinde iddia edilenin tersine aynı Margarethe olmayabileceği; buna karşılık Margarethe'ın hayatına dair bazı tarihlerin netleştiği; diğer taraftan *Saz Çalan Kadın* başlıklı resmin Zonaro tarafından birkaç kez yapıldığı, bunların özel koleksiyonlarda yer aldığı ve el değiştirmiş olabileceği anlaşılmıştır. Bu bulguların yanı sıra Türk ve yabancı basın kaynaklarına ulaşıldığında bazı bilgilerin ve tarihlerin değişebileceği, hatta tablolar hakkında kesin gibi düşünülen bilgilerin de değişebileceği, bundan sonraki araştırmalar için yeni bakış açıları oluşturması yönünden alana katkı olarak değerlendirilebilir düşüncesindeyiz.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv, Kütüphane

Library of Congress (LOC). <https://www.loc.gov/>³⁸

Taha Toros Arşivi.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/120957>

Yayınlar

Akçura, G. (1997). *Kadınlarla meşgul olan genç kalır*. Oğlak Yayıncılık.

Akçura, G. (2005). *İnsanlar âlemi*. İthaki Yayınları.

Akın, N. (2011). *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera*. Literatür Yayıncılık.

Aksel, M. (2000). *İstanbul'un ortası*. T.C. Kültür Bakanlığı.

Alus, S. M. (1950). Margrit Fehim Paşa. *Resimli Tarih*, (2), 50-52.

Aracı, E. (2010). *Naum Tiyatrosu*. Yapı Kredi Yayınları.

Cezar, M. (1991). *XIX. yüzyıl Beyoğlusu*. Akbank Ak Yayınları.

Dolu, E. (1970a). Osmanlı sarayında bir İtalyan ressamı Zonaro. *Hayat Tarih Mecmuası*, (8), 47-49.

Dolu, E. (1970b). Saray ressamı Zonaro'nun kayıp tablosu bulundu. *Hayat Mecmuası*, (21), 14-15.

Fesch, P. (1999). *Abdülhamid'in son günlerinde*. (Çev: E. Üyepazarcı), Pera Turizm Yayınları.

---

³⁸ Yabancı basında yer alan haber ve yazılar, Library of Congress'den online olarak sağlanmış, bu yüzden her biri için ayrı kaynak gösterilmemiştir.

- Gör, E. (2019). II. Abdülhamid döneminden bir istihbaratçı profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908). *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 71-84.
- Hiçyılmaz, E. (1989). *Eski İstanbul'da "Muhabbet"*. Cep Kitapları.
- Kaya, Ö. (2020). *Osmanlı dünyası-Mekânlar ve portreler*. Kronik Kitap.
- Koçu, R. E. (1971). Fehim Paşa. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (5603. ss.), 10, Koçu Yayınları.
- Koçu, R. E. (1971). Fehimpaşa (Margarethe). *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (5603-5605. ss.), 10, Koçu Yayınları.
- Koçu, R. E. (2016a). *İstanbul tulumbacıları*. Doğan Kitap.
- Koçu, R. E. (2016b). Margaret Fehim Paşa "Hafiyenin Metresi". *Hatice Sultan ile Ressam Melling* içinde (147-159. ss), Doğan Kitap.
- Makzume, E. (2021). Zonaro'nun fırçası ve seyyahların kaleminden Boğaz'ın büyüü. *İstanbul Sanat Dergisi*, (4), 24-29.
- Marsoobian, A. T. (2013). *Dildilian kardeşlerin objektifinden bir Ermeni ailesinin yitik geçmişine tanıklıklar 1872-1923*. Mas Matbaası.
- Naum-Duhani, S. (2017). *Eski insanlar eski evler*. Kırmızıkeci Yayınevi.
- Öndeş, O. & Makzume, E. (2003). *Osmanlı saray ressamı Fausto Zonaro*. Yapı Kredi Yayınları.
- Öztuncay, B. (2008). *Hatıra-i uhuvvet*. Aygaz.
- Öztürk, S. (2013). *Tiflis*. Can Yayınları.
- Özyiğit, H. (2012). *1830-1920 yılları arasında süreli yayınlarda Türk resim sanatı eleştirisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Scognamillo, G. (1987). *Türk sinema tarihi*. Metis Yayınları.

Sinanlar Uslu, S. (2021). Son araştırmalar ışığında Pera Salon Sergileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(1), 337-367.

Şerifoğlu, Ö. F. (Haz.) (2004). *Doğumunun 150. yılında Osmanlı saray ressamı Fausto Zonaro*. Yapı Kredi Yayınları.

Tarañ, B. (1988). *Muhlis Sabahattin'de Türk ve Batı müziği etkileşimleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topallı, E. (2021). Örnekleyen ve örneklenen ressam: Şehit Hasan Rıza (1858-1913). E. Karaca (Ed.), *Tarihöncesinden Cumhuriyete Edirne Üzerine Araştırmalar içinde* (351-397. ss.), Trakya Üniversitesi Yayını.

Ürekli, F. (2014). *Sarayın son başressamı Fausto Zonaro*. İş Bankası Yayınları.

Zonaro, F. (2008). *Abdülhamid'in hükümdarlığında yirmi yıl*. (Çev: T. Alptekin, L. Romanı), Yapı Kredi Yayınları.

Çevrimiçi (Online) Kaynaklar

Circopedia. http://www.circopedia.org/Cirkus_Schumann

(Çapanoğlu), M. Süleyman (1936). İstanbul'un eski garsonu. *Hafta Dergisi*.

<https://www.ucuztarih.com/magazin/istanbulun-eski-garsonucapkini/>

Çuluk, S. (2016). Margaretha Fehim Pascha ve kartpostallardaki intikam.

<https://tarihdergi.com/margaretha-fehim-pascha-ve-karpostallardaki-intikam/>

Daily Motion. <https://www.dailymotion.com/video/x4jlocn>

İşli, E. N. (2018). Mustafa Kemal ve kitap arkadaşı Reşit Saffet Atabinen.

<https://tarihdergi.com/mustafa-kemal-ve-kitap-arkadasi-resit-saffet-atabinen/>

Levantine Heritage. <http://levantineheritage.com/fehim-pasha.htm>

Mavi Boncuk. <http://maviboncuk.blogspot.com/>

PubHist. <https://www.pubhist.com/w45844>

Vernes et Associes 1913.

<https://i0.wp.com/scruipt.com/wp-content/uploads/2021/05/margaret-morgan-fiche.jpg?ssl=1>

Yaltırık, M. B. (2020). Sultan Hamid devrinin fırtınası Fehim Paşa'yı bitiren Margaret'in hikâyesi. <https://www.sehitlerolmez.com/sultan-hamid-devrinin-firtinasi-fehim-pasayi-bitiren-margaretin-hikayesi>

Yazıcı, H. (2016). Ünlü şarkının bilinmeyen tarihi ve Türk-Rus bağlantısı: Hatırla Sevgili. <https://turkrus.com/280602-unlu-sarkinin-bilinmeyen-tarihi-ve-turk-rus-baglantis-hatirla-sevgili-xh.aspx>

EXTENDED ABSTRACT

Italian painter Fausto Zonaro (1854-1929), who served as the court painter of Sultan Abdulhamid II for nearly twenty years (1891-1910), depicted many orientalist paintings. In these, figurative subjects such as daily life, portraits, traditions, holidays, and historical events, as well as Istanbul landscapes, streets, Bosphorus, and Golden Horn views are shown. In some of these paintings, Zonaro used photographs taken by his wife Elisa or took the paintings of old masters as an example. Some of Zonaro's portraits or compositions, on which he worked several times; it is seen that sometimes he uses different dyes and sometimes he makes minor changes. The Woman Playing the Saz, which can be considered one of these paintings, is one of Zonaro's well-known portraits. The fact that the person depicted in the portrait is Margarethe Fehim in some sources and even the woman in other paintings by Zonaro is compared to her has been the starting point of this study.

First of all, the identity of Margarethe Fehim was researched and information was collected from Turkish sources. Information in Turkish sources about Margarethe Fehim is repetitive and some of them are based on rumors. It has been understood that the circus rider, whose real name is Margarethe Morgan, married Fehim Pasha, one of the spies of Abdulhamid II, and that the love of this couple, who was known at the time, was a source of inspiration for many works. The two appears together or separately in paintings, music, and literary texts.

Margarethe or the relationship between Margarethe and Fehim Pasha, which influenced the fields of painting, literature, and music, was also reflected in the foreign press. Since the news and short articles in the foreign press were not mentioned in Turkish sources before, they were included in this study. For this, the Library of Congress archive was used; some images are embedded in the text. Thus, different photographs and illustrations of Margarethe emerged. These articles, which appear in many different press organs, are sometimes in the form of the same. But thanks to these, some information about Margarethe has changed and some dates have been clarified. However, new questions have also been raised. On the other hand, in most of them, it is observed that an orientalist discourses has been created.

When and where Margarethe worked with her family in Istanbul, how the family or Margarethe left and where she went, the fate of Margarethe's family, even what nationality she is, the way Margarethe's relationship with Fehim Pasha, the photographs bearing her name reproduction by printing, etc. are included in this research.

On the other hand, there are rumors that the painter Fausto Zonaro took Margarethe as a model in the paintings he made, whether they met or not, but there may have been a relationship between them. In addition, with the emergence of new information about Margarethe, the dating of Zonaro's paintings has also changed, commenting on the collectors with a photograph published for the first time; it was understood that Zonaro was working on a painting from the French painter Wilhelm Adolphe Bouguereau (1825-1905), and questions were raised about whether there could be different Margarethes or different versions of the same paintings. Signatures, printed pictures, and photographs, cards were compared; attention was drawn to the connections between people and places.

Apart from the Library of Congress, Taha Toros Archive, various online archives, and auctions, pictures and postcards, photo albums, Servet-i Fünun magazine, Pera Salon exhibitions and catalogs, theses and articles, A. Thalasso's books, various publications about Fausto Zonaro, resources about Margarethe Fehim, some publications about Fehim Pasha, were the main materials used here.

Margarethe Fehim, an inspiring and continuous character from the circus to the princess, from painting to literature and music, from postcards to today's computer game, is also a woman who reflects the period in which she lived, who, in a sense, tries to raise her status by impressing a relatively dignified man with her beauty and talent - that there are many examples in history- it symbolizes.

With all these, it has been tried to prepare the ground for new research. Because, for example, the contradictions and questions presented here about Margarethe, Zonaro, collectors, their relations with each other, the current state of the paintings, the stages they went through and their recordings are waiting to be investigated and answered. Therefore, it is aimed that this study will create a link between the previous ones and the next ones.